

МЕТОДИКИ ВИЗНАЧЕННЯ КОМПЕНСАЦІЇ ПРИ ЕКСПРОПРІАЦІЇ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ В СУДОВІЙ ТА АРБІТРАЖНІЙ ПРАКТИЦІ

METHODS OF DETERMINING COMPENSATION FOR EXPROPRIATION USED IN COURT AND ARBITRATION PRACTICE

Анцунова Т.О., д.ю.н., професор

Трояновський О.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри економіки, права та управління бізнесом
Одеського національного економічного університету

У статті розглянуто методики визначення компенсації при експропріації, що використовуються в судовій та арбітражній практиці під час вирішення спорів щодо захисту прав інвестора, активи якого було експропріовано.

Майнові вимоги полягають у грошовому вираженні вартості збитків, понесених заявником, права власності якого було порушено. При оцінці розміру шкоди враховується (а) компенсація вартості капіталу, (б) компенсація втраченої вигоди та (в) компенсація за непрямий збиток, у тому числі побічні витрати.

На підставі аналізу судової та арбітражної практики проведено відмінності у методах, які використовуються для оцінки «справедливої ринкової вартості» залежно від характеру відповідного активу.

Зокрема, для оцінки ринкової вартості фізичних активів приймається первісна балансова вартість, заявлена позивачем та скоригована з урахуванням зміни вартості будівництва на відповідний індекс за вирахуванням фактичних зобов'язань; для оборотних активів приймається оцінка їхньої ринкової вартості позивачем; щодо втраченої вигоди була відхилена як неналежна оцінка вартості за ринковою ціною на фіксований день на основі розумної оцінки заявником обсягу, визначеного відповідно до минулого досвіду, оскільки була невідповідність між претензіями та оцінками, які могли бути засновані на частці лівійського партнера у можливому прибутку від експлуатації концесій.

Визначення вартості експропріованої власності неодноразово стало предметом розгляду Трибуналу з розгляду претензій Ірану та США. Серед методик, що використовував Трибунал при визначенні справедливої ринкової вартості, – застосування початкової вартості; збільшення початкової або балансової вартості активу за допомогою застосування відповідного індексу цін для отримання оцінки «поточної вартості» активу; віднімання з «поточної вартості» суми «поточної амортизації». Крім того, в окремих справах було використано «ліквідаційну вартість», спосіб «наближення», заснований на доказах, поданих сторонами.

Розглянуті прецеденти показують безліч підходів до встановлення повної компенсації. Що стосується методів оцінки, то багато залежить від характеру майна чи інтересів, а також від обставин вилучення. Можуть знадобитися різні підходи до оцінки матеріальних активів бізнесу.

Ключові слова: експропріація, компенсація, майнові вимоги, відповідальність держави, методики оцінки майна, справедлива ринкова вартість, Трибунал з розгляду претензій Ірану та США, Європейський суд з прав людини, практика ЄСПЛ.

The article examines the methods of determining compensation for expropriation, which are used in court and arbitration practice during the resolution of disputes regarding the protection of the rights of an investor whose assets were expropriated.

Property claims consist in the monetary expression of the value of damages suffered by the applicant, whose property rights have been violated. When assessing the amount of damage, (a) compensation for the cost of capital, (b) compensation for lost profits, and (c) compensation for indirect damage, including incidental costs, are taken into account.

Based on the analysis of judicial and arbitral practice, differences in the methods used to estimate the «fair market value» are drawn depending on the nature of the relevant asset.

In particular, to assess the market value of physical assets, the original book value, declared by the plaintiff and adjusted taking into account the change in the cost of construction to the corresponding index, minus the actual liabilities, is accepted; for current assets, the assessment of their market value by the plaintiff is accepted; for lost profits was rejected as an improper assessment of the value at market price on a fixed day based on the applicant's reasonable estimate of the volume determined according to past experience, because there was a discrepancy between the claims and the estimates that could be based on the Libyan partner's share of the possible profit from the exploitation of the concessions.

Determining the value of expropriated property has repeatedly been the subject of consideration by the Iran-US Claims Tribunal. Among the methods used by the Tribunal in determining the fair market value is the application of the initial value; increasing the initial or book value of the asset by applying the appropriate price index to obtain an estimate of the «current value» of the asset; subtracting from the «current value» the amount of «current depreciation». In addition, some cases have used «liquidation value», a method of «approximation» based on evidence presented by the parties.

The reviewed precedents show a variety of approaches to establishing full compensation. As for valuation methods, much depends on the nature of the property or interests, as well as the circumstances of the seizure. Different approaches to the valuation of tangible business assets may be required.

Key words: expropriation, compensation, property claims, state responsibility, property valuation methods, fair market value, Iran-US Claims Tribunal, European Court of Human Rights, ECtHR jurisprudence.

Постановка проблеми. У Хартії економічних прав та обов'язків держав встановлено, що кожна держава має право націоналізувати, експропріювати чи передавати іноземну власність. У цьому випадку держава, яка вживає таких заходів, повинна виплачувати відповідну компенсацію з урахуванням її відповідних законів та постанов та всіх обставин, які ця держава вважає доречними. У будь-якому випадку, коли питання про компенсацію викликає спір, воно має врегулюватися відповідно до внутрішнього права націоналізуючої держави та її судами, якщо тільки всі зацікавлені держави добровільно та за взаємною згодою не досягнуть домовленості щодо пошуків інших мирних засобів врегулювання на основі суверенної рівності держав та відповідно до принципу вільного вибору засобів [1].

Мета статті – розглянути методики визначення компенсації при експропріації, що використовуються в судовій та арбітражній практиці під час вирішення спорів щодо захисту прав інвестора, активи якого було експропріовано.

Виклад основного матеріалу. Резолюція про невід'ємний суверенітет над природними ресурсами від 14 грудня 1962 року, яка передувала Хартії економічних прав та обов'язків держав, вже закріплювала, що у всіх випадках, коли питання про компенсацію викликає спір, використовуються всі можливості його вирішення в національних судових інстанціях держави, яка вживає цих заходів. Однак, за згодою заінтересованих суверенних держав та інших заінтересованих сторін, спір має бути врегульо-

ваний в арбітражному порядку або міжнародним судовим рішенням [2].

Майнові вимоги полягають у грошовому вираженні вартості збитків, понесених заявником, права власності якого було порушено. При оцінці розміру шкоди враховується (а) компенсація вартості капіталу, (б) компенсація втраченої вигоди (*lucrum cessans*) [3, ст. 36] та (в) компенсація за непрямий збиток (*damnum emergens*), у тому числі побічні витрати.

Компенсацію (або відшкодування) за незаконне вилучення або знищення майна слід відрізнити від суми, яка має бути виплачена як компенсація за експропріацію майна, яка є законною в інших відносинах, крім нездатності надати відповідну компенсацію. Постійна палата міжнародного правосуддя в 1927 році у Справі про Хожувську фабрику (*Chorzów Factory case*) [4] прямо провела різницю між законними та незаконними надходженнями щодо суми компенсації чи шкоди, що мають бути присуджені. Тут йдеться про компенсацію за незаконне отримання чи заподіяння шкоди майну, а не про міру компенсації за законні вилучення.

Зазначимо, що існує певне змішання між законним та незаконним вилученням майна. По-перше, в певних справах трибунали відкрито заявляли, що вони враховують втрачену вигоду (*lucrum cessans*) під час присудження відшкодування збитків, коли вилучення майна визнається незаконним. Таким було рішення у справі «Амоко» (*Amoco Case*), винесене Трибунал з розгляду претензій Ірану та США (IUSCT) [5]. В інших справах суттєвої різниці між законним та незаконним вилученням майна не проводилося [6].

Цікаво, що у справах, в яких порушувалося питання законності чи незаконності вилучення майна, жодна компенсація за експропріацію приймаючою державою взагалі не була запропонована або виплачена; також приймаючою державою не передбачалося жодної процедури отримання відповідної компенсації постраждалим іноземцям. Заявник, національна держава чи іноземний громадянин, не завжди чітко стверджував, що вилучення було незаконним, оскільки компенсація не була виплачена або не була доступна. Натомість трибунали зверталися до цієї проблеми без визначення та іноді присуджували компенсацію на тій підставі, що вилучення без компенсації було незаконним. Можна зазначити, що в жодній із справ, розглянутих міжнародними трибуналами, приймаюча держава спочатку не пропонувала або не надавала відповідної компенсації. Отже, у всіх цих випадках вилучення було суворо незаконним. Таким чином, повинні бути пред'явлені вимоги щодо компенсації за незаконну експропріацію, а збитки або компенсація мали бути присуджені як за незаконні дії.

Починаючи з 1945 року, в рішеннях різних спеціальних трибуналів переважали вимоги відносно націоналізованих суб'єктів господарювання. Кращим підходом у цих випадках було вивчення бізнес-активів, враховуючи ділову репутацію та прибутковість. Перевага цього методу полягає в тому, що компенсація затримки максимально призначена для певної об'єктивної оцінки вартості, пов'язаної з матеріальною підтримкою бізнес-активів.

Капітальна вартість інвестицій з метою компенсації чи відшкодування збитків зазвичай оцінюється на основі «справедливої ринкової вартості» майна. У Справі *American International Group Inc.* ірансько-американський арбітражний суд заявив, що відповідно до загального міжнародного права «оцінка повинна проводитись на основі справедливої ринкової вартості акцій» [7].

У Справі *Starrett Housing Corp.* трибунал підтримав концепцію справедливої ринкової вартості як «ціни, яку заплатив би покупець, який виявляв б бажання його придбати, продавцю, який виявляв б його продати, в обставинах, в яких кожен з них мав достовірну інформацію і хотів

максимізувати свою фінансову вигоду, і жоден з них не зазнавав примусу чи загрози» [8].

Існують відмінності у методах, які використовуються для оцінки «справедливої ринкової вартості» залежно від характеру відповідного активу.

Наявна прецедентна практика, яку можна знайти здебільшого у судовій практиці Трибуналу з розгляду претензій Ірану та США, що стосується встановлення «повної» вартості в цілому в контексті вилучення власності як експропріації. «Повна» вартість включає поняття «справедливої ринкової вартості», незалежно від того, чи вважається вилучення законним чи незаконним.

Так, Арбітражний суд ЛІАМКО (*LIAMCO Arbitration*) в складі одноосібного арбітра по-різному оцінював фізичні активи – виробництво та обладнання – та договірні права щодо експропрійованої концесії. Щодо вартості першого було прийнято вартість поточних активів за ринковими ставками, тоді як для інших активів було прийнято «ринкову вартість», дану інвестором. Вартість сімдесяти нафтових свердловин була заснована на первісній вартості, скоригованій з урахуванням змін вартості будівництва шляхом застосування відповідного міжнародного індексу будівництва на Близькому Сході. Вимога про втрату концесійних прав на експлуатацію нафтових свердловин, що тягне за собою оцінку втраченої вигоди, була заснована на оцінці виробництва за період концесії, яка визначається з використанням офіційної ринкової ціни на нафту на липень 1976 року, без урахування можливого майбутнього збільшення або зменшення витрат, вартості, податків тощо. Але оскільки арбітр вирішив, що тільки «справедлива» сума має бути присуджена за втрачену вигоду, беручи до уваги деякі інші фактори, оцінка заявником збитків у 193 770 000 дол. США була скорочена до 66 000 000 дол. США [9].

З точки зору методів оцінки вартості експропрійованих інвестицій важливим є те, що:

1) для розрахунку ринкової вартості фізичних активів було прийнято первісну балансову вартість, заявлену позивачем та скориговану з урахуванням зміни вартості будівництва на відповідний індекс за вирахуванням фактичних зобов'язань;

2) для оборотних активів було прийнято оцінку їхньої ринкової вартості позивачем;

3) щодо втраченої вигоди була відхилена як неналежна оцінка вартості сирої нафти за ринковою ціною на фіксований день на основі розумної оцінки заявником обсягу, визначеного відповідно до минулого досвіду, оскільки була невідповідність між претензіями та оцінками, які могли бути засновані на частці лівійського партнера у можливому прибутку від експлуатації концесій. У зв'язку з чим арбітр окремо присудив «справедливу» суму покриття втраченої вигоди.

В арбітражному рішенні у Справі *Аміноїлу* (*Aminoil Arbitration Case*) як основу для свого рішення трибунал прийняв спільний висновок бухгалтерів сторін, взявши середнє значення двох поданих звітів і уточнивши їх з урахуванням інших факторів, щодо яких трибунал не мав якихось даних, які були чисельно розроблені, подібно до тих, що були включені до спільного звіту [10]. Розрахунок ґрунтувався на вартості «діючого підприємства», очікуваного прибутку, розрахованого на розумній основі за відповідний період та дисконтованого за річною процентною ставкою, а також амортизованої відновної вартості основних засобів. З цієї суми було віднято зобов'язання. Початкова вартість інвестицій не могла бути використана як основа для оцінки основних засобів у цьому випадку, як це могло б бути, якби інвестиції були недавніми. Слід зазначити, що у цій справі сторони підготували розрахунки, засновані на принципах оцінки, прийнятих судом, і оскільки була розбіжність в результатах, було прийнято рішення про використання середнього значення.

Визначення вартості експропрійованої власності неодноразово ставало предметом розгляду Трибуналу з розгляду претензій Ірану та США. Що стосується землі та матеріальних активів, незалежно від того, чи була їхня вартість заявлена як частина вартості діючого підприємства або сама по собі, Трибунал використовував різні методи оцінки, в основному залежно від пропозицій, висунутих заявниками.

У справі *Sedco Inc Case Inc* вимога стосувалася вартості землі та матеріальних активів як таких. Заявник запропонував оцінити дві земельні ділянки, але різними способами. Щодо однієї земельної ділянки (хоча заявник і стверджував, що торік ціни зросли) справедливою ринковою вартістю було визнано початкову вартість землі, засновану на ціні, сплаченій за аналогічну земельну ділянку роком раніше. В іншому випадку вартість було визначено на основі поточних витрат. Це включало: (1) збільшення початкової або балансової вартості активу за допомогою застосування відповідного індексу цін для отримання оцінки «поточної вартості» активу та (2) віднімання з «поточної вартості» суми «поточної амортизації», отриманої шляхом застосування того ж індексу цін до «балансової амортизації активу» [11]. Відсутність обґрунтованих аргументів проти цифр, запропонованих заявником, суд присудив зазначені суми.

Крім того, було заявлено вартість матеріальних активів, нафтових вишок, обладнання та складських запасів. Заявник запропонував прийняти «ліквідаційну вартість», виходячи з припущення, що справи підприємства були ліквідовані, а його активи реалізовані на відкритому ринку, але, ймовірно, без знижки з цієї вартості, яка могла б мати місце за фактичних обставин ліквідації. Суд прийняв цей критерій. Для підтвердження вартості активів на відкритому ринку заявник надав докази, у тому числі дані про порівнянні продажі та оцінки, вартість нафтових вишок, зазначену в його страхових полісах, поточну чисту балансову вартість бурових установок у бухгалтерських книгах компанії та оцінку експерта. Відповідач заперечував суму, заявлену на цій основі, даючи значення менше половини цієї суми. Суд постановив, що дані відповідача засновані на кількох невірних припущеннях, і присудив компенсацію у розмірі близько 79 відсотків суми, що витребується, скоригувавши її у бік зменшення на основі власного аналізу співвідношення між чистою балансовою вартістю заявника і фактичною вартістю. В іншому аспекті справи суд присудив як частину того, що він описав як *damnum emergens*, упущену вигоду за використання нафтових вишок протягом дев'яти місяців – часу, який вважається необхідним для закупівлі та складання замінних бурових установок. Суд вирішив включити цей елемент *in damnum emergens* у другому проміжному арбітражному рішенні у цій справі. У цьому випадку суд виходив з того, що мала бути виплачена повна компенсація, включаючи його розуміння *damnum emergens* [11].

Можна навести ще чотири справи, у яких у винесених арбітражних рішеннях оцінили матеріальні активи. Їх можна резюмувати в такий спосіб.

У справі *Sola Tiles Inc v. The Government of the Islamic Republic of Iran* [12] вартість матеріальних активів та товарно-матеріальних запасів компанії з виробництва елітної будівельної плитки було визначено шляхом встановлення ринкової вартості активів на основі оцінки, яка була проведена зацікавленим інвестором приблизно за рік до того, як бізнес було експропрійовано.

У справі *Computer Sciences Corporation v. The Government of the Islamic Republic of Iran* [13] суд присудив чисту балансову вартість офісного обладнання та меблів, як це було запитано позивачем, але у справі *Dames and Moore Case* [14], в якій позивач запросив 354 924 дол. США як фактичну покупну ціну транспортних засобів, офісного обладнання, приладів та іншого обладнання, суд прису-

див оціну вартість у 100 000 доларів США за відсутності доказів взаємозв'язку між покупною ціною та вартістю на дату експропріації активів. Аналогічно у справі *William L. Pereira Associates, Iran v. Islamic Republic of Iran* [15] суд присудив 1 000 000 ріалів за офісне обладнання та службовий автомобіль, пославшись на можливу амортизацію та номінальну вартість при перепродажі дрібних предметів, хоча позивач запросив 5 455 990 ріалів як фактичну покупну ціну.

У трьох про справах про «націоналізацію», коли суд мав намір присудити повну компенсацію, для визначення цінності майна використовувалися різні методи. В справі *INA Corporation v. The Government of the Islamic Republic of Iran* [16] (Націоналізація страхової компанії), яка була найпростішою у цьому відношенні, суд вирішив присудити позивачу повну суму, яку він інвестував у підприємство приблизно за рік до націоналізації.

У справі *American International Group Inc* [7], де також була націоналізована страхова компанія, в арбітражному рішенні вказувалося, що повна компенсація означала справедливу ринкову вартість частки позивача (35 відсотків) в компанії як безперервно діючому підприємстві, включаючи гудвіл і можливу майбутню прибутковість. Далі суд зазначив, що будь-які наслідки націоналізації чи наступних подій не повинні враховуватися щодо цієї вартості, але вплив змін у політичних, економічних та соціальних умовах внаслідок подій, які мали місце раніше націоналізації, мають бути включені до виміру цієї цінності. Методика оцінки, використовувана судом, – це спосіб «наближення», заснований на доказах, поданих сторонами. Позивач представив звіти двох незалежних актуаріїв – шведського та британського. Відповідач представив два експертні висновки, в одному з яких було вказано балансову вартість компанії, а в іншому – вартість усієї компанії. Остання становила від чотирьох до п'яти відсотків суми, наведеної експертами заявника. Оцінки сильно розійшлися. Таким чином, суд зробив «приблизну оцінку цієї суми з урахуванням усіх обставин, що стосуються справи». Ця сума (10 000 000 доларів США) приблизно в п'ять-шість разів перевищувала вартість, запропоновану відповідачами, і становила близько 25 відсотків вартості, яку запросив позивач.

У справі *Phillips Petroleum Company of Iran* [6] кінцевою метою арбітражу також було встановлення справедливої ринкової вартості підприємства. Відповідач стверджував, що як сума компенсації використовувалася чиста балансова вартість, тоді як позивач подав позов на основі методу дисконтованих грошових потоків. Суд, зазначивши відсутність активного та вільного ринку, заявив, що необхідно вдатися до різних аналітичних методів для побудови ринкової вартості та розглянути всі фактори, що стосуються оцінки, а не лише ті, які були компонентами конкретних методів оцінки [6].

Суд також згадав метод оцінки основних активів як корисний для його цілей на додаток до згадки методу дисконтованих грошових потоків. Метод оцінки основних активів описувався як використання як відправної точки попередніх інвестицій та визначення майбутньої прибутковості на основі попередніх результатів. Суд не погодився з кількома факторами, використаними позивачем для розрахунку методу дисконтованих грошових потоків, а також вважав, що це невинятковий метод аналізу, хоча й заявив, що цей метод може зробити істотний внесок у доказ ринкової вартості. У результаті він присудив позивачу близько 32 відсотків заявленої суми на основі методу дисконтованих грошових потоків, після того як зменшив суму, отриману на основі власних розрахунків відповідно до методу оцінки, якому суд віддав перевагу.

Питання визначення належної компенсації за експропрійоване майно неодноразово підіймалися і в практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), – справи, що

стосуються права власності, яке захищене статтею 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини.

ЄСПЛ встановив, що держави мають право експропріювати власність, але тільки за умови, що це робиться відповідно до закону і належним чином компенсується. ЄСПЛ вимагає, щоб компенсація була рівною до ринкової вартості власності на момент експропріації. Крім того, ЄСПЛ стверджує, що компенсація повинна бути належним чином забезпечена, тобто має бути доступною та ефективною.

У своїх рішеннях ЄСПЛ часто вказує на те, що держава повинна провести адекватний процес встановлення вартості власності, щоб забезпечити належну компенсацію. Крім того, ЄСПЛ визнає право власника на відшкодування не лише ринкової вартості власності, але й збитків, спричинених експропріацією.

Так, 6 грудня 2016 року ЄСПЛ визнав обґрунтовану скаргу Докмечі проти Туреччини (74155/14). Справа стосувалася суми компенсації власнику сільгоспугідь, вилучених під час будівництва греблі та гідроелектростанції.

У 2008 році уряд вирішив, що земля під будівництво дамби та гідроелектростанції, яка ще не була відчужена під час звичайної процедури, підлягатиме терміновій процедурі експропріації (розділ 27 Закону про експропріацію). Отже, суддя районного суду встановив компенсацію, розраховану експертами, за прибережну частину землі та наказав провести термінову експропріацію. Докмечі отримав компенсацію у розмірі 168 961 турецьких лір (45 551 євро).

У 2010 році влада звернулася до районного суду за визначенням компенсації експропріації у разі звичайної процедури (розділ 10 Закону про експропріацію). На основі оцінок, зроблених у терміновому порядку, експерти підрахували, що земля Докмечі, яка була під водою греблі, оцінена на дату подання прохання до районної Суду у 377 489 турецьких лір (101 771 євро). Докмечі оскаржив перші експертні дані, ствержуючи, що компенсація була недостатньою. Районний суд зазначив, що Докмечі вже отримав виплату в 168 961 турецьких лір за терміновою процедурою і зобов'язав владу виплатити залишок у 208 527 турецьких лір (56 218 євро). 2012 року Касаційний суд відхилив скаргу Докмечі з питань права.

У 2013 році Докмечі подав скаргу до Конституційного суду, який визнав її неприйнятною, зазначивши, зокрема, що метод для розрахунку експропріації цілком передбачуваний, і що присуджено занижену суму компенсації, оскільки не на користь влади покласти на себе надмірний і невідповідний тягар.

Посилаючись, зокрема, на статтю 1 протоколу № 1 (Захист власності) Європейської конвенції, у скарзі до ЄСПЛ Докмечі нарікав на недостатню компенсацію за експропріацію та недотримання інтересів. Європейський суд з прав людини встановив порушення статті 1 протоколу № 1. Суд ухвалив, що встановлення порушення саме по собі становить досить справедливую компенсацію за моральну шкоду, яку зазнав Докмечі. Далі ЄСПЛ присудив заявнику компенсацію за моральну шкоду у розмірі 11 700 євро.

Отже, ЄСПЛ розглядає питання компенсації при експропріації з точки зору захисту прав власності, який є важливою складовою захисту прав людини.

Висновки. Щоб узагальнити методи, що використовуються для визначення цінності власності та проблем, пов'язаних з цим процесом, можна привести коментар до статті 31 Статей Комісії міжнародного права ООН про відповідальність держави: «... Якщо майно, про яке йдеться, або майно, що порівнюється, вільно продається на відкритому ринку, вартість його визначається з більшою готовністю. У таких випадках вибір та застосування методів оцінки активів, заснованих на ринкових даних та фізичних властивостях активів, є відносно безпроблемним, крім доказових труднощів, пов'язаних із невиконаними претензіями. Якщо об'єкти власності є унікальними або незвичайними, наприклад, витворами мистецтва або іншими культурними цінностями, визначення їхньої цінності є більш складним» [17].

Прецеденти, розглянуті вище, показують безліч підходів до встановлення повної компенсації. Що стосується методів оцінки, то в будь-якому конкретному методі, звичайно, немає емпіричного правила чи догми. Багато залежить від характеру майна чи інтересів, а також від обставин вилучення, тому можуть знадобитися різні підходи до оцінки матеріальних активів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хартія економічних прав та обов'язків держав. Прийнята резолюцією 3281 (XXIX) Генеральної Ассамблеї ООН від 12 грудня 1974 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/rights_and_duties.shtml
2. Резолюція №1803 (XVII) Генеральної Асамблеї ООН «Невід'ємний суверенітет над природними ресурсами». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_819 (дата з
3. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. Text adopted by the Commission at its fifty-third session, in 2001. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
4. Factory at Chorzow (Germ. v. Pol.), 1928 P.C.I.J. (ser. A) No. 17 (Sept. 13). Publications of the Permanent Court of International Justice Series A – No. 17; Collection of Judgments A.W. Sijthoff's Publishing Company, Leyden, 1928. URL: http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1928.09.13_chorzow1.htm.
5. Amoco International Finance Corporation v. The Government of the Islamic Republic of Iran, National Iranian Oil Company, National Petrochemical Company and Kharg Chemical Company Limited, IUSCT Case No. 56. 17 Nov 1981. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-amoco-international-finance-corporation-v-the-government-of-the-islamic-republic-of-iran-national-iranian-oil-company-national-petrochemical-company-and-kharg-chemical-company-limited-partial-award-award-no-310-56-3-tuesday-14th-july-1987>.
6. Phillips Petroleum Company Iran v. The Islamic Republic of Iran, the National Iranian Oil Company, IUSCT Case No. 39. 16 Nov 1981. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-phillips-petroleum-company-iran-v-the-islamic-republic-of-iran-the-national-iranian-oil-company-award-award-no-425-39-2-friday-16th-june-1989>.
7. American International Group, Inc. and American Life Insurance Company v. Islamic Republic of Iran and Central Insurance of Iran (Bimeh Markazi Iran), IUSCT Case No. 2. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-american-international-group-inc-and-american-life-insurance-company-v-islamic-republic-of-iran-and-central-insurance-of-iran-bimeh-markazi-iran-award-award-no-93-2-3-wednesday-7th-december-1983>.
8. Starrett Housing Corporation, Starrett Systems, Inc. and others v. The Government of the Islamic Republic of Iran, Bank Markazi Iran and others, IUSCT Case No. 24. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-starrett-housing-corporation-starrett-systems-inc-and-others-v-the-government-of-the-islamic-republic-of-iran-bank-markazi-iran-and-others-final-award-award-no-314-24-1-friday-14th-august-1987>.
9. Libyan American Oil Company v. The Government of the Libyan Arab Republic. 12 Apr 1977. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-libyan-american-oil-company-v-the-government-of-the-libyan-arab-republic-award-tuesday-12th-april-1977>.
10. The American Independent Oil Company v. The Government of the State of Kuwait. 24 Mar 1982. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-the-american-independent-oil-company-v-the-government-of-the-state-of-kuwait-final-award-wednesday-24th-march-1982>.
11. Sedco, Inc. v. National Iranian Oil Company and The Islamic Republic of Iran, IUSCT Case Nos. 128 and 129. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-sedco-inc-v-national-iranian-oil-company-and-the-islamic-republic-of-iran-award-award-no-309-129-3-tuesday-7th-july-1987>.

12. Sola Tiles, Inc. v. The Government of the Islamic Republic of Iran, IUSCT Case No. 317. 22 avr. 1987. URL: <https://jsumundi.com/fr/document/decision/en-sola-tiles-inc-v-the-government-of-the-islamic-republic-of-iran-award-award-no-298-317-1-wednesday-22nd-april-1987>.

13. Computer Sciences Corporation v. The Government of the Islamic Republic of Iran, IUSCT Case No. 65. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-computer-sciences-corporation-v-the-government-of-the-islamic-republic-of-iran-ministry-of-finance-ministry-of-national-defence-iran-aircraft-industries-information-systems-iran-bank-mellat-bank-tejarat-the-successors-of-the-following-entities-imperial-iranian-air-force-imperial-iranian-ground-force-imperial-iranian-navy-imperial-iranian-gendarmerie-imperial-iranian-national-police-the-supreme-commanders-staff-award-award-no-221-65-1-wednesday-16th-april-1986>.

14. Dames & Moore, Petitioner, v. Donald T. Regan, Secretary of the Treasury, et al. URL: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/453/654>.

15. William L. Pereira Associates, Iran v. Islamic Republic of Iran, Award No. 116-1-3 (19 March 1984).

16. INA Corporation v. The Government of the Islamic Republic of Iran, IUSCT Case No. 161. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-ina-corporation-v-the-government-of-the-islamic-republic-of-iran-award-award-no-184-161-1-tuesday-13th-august-1985>.

17. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries 2001. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.